



26.87x37.47	1/2	18	עמוד	השבוע -	ישראל היום!	19/11/2021	79531467-2
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910							

המזרח התיכון מתגעגע לרמב"ם



בימי קיטוב, הרמב"ם נפגש עם חכמים מוסלמים. היכולת הזו להתעלות חסרה היום



צילום: יהושע יוסף

מגדולי החוגים הידועים בהיסטוריה, נטוע עמוק בתרבות האסלאמית.

"במאה ה-12, בתקופת הרמב"ם, עולם האסלאם הוא מרכז התרבות העולמי, ששפתו ערבית. לא אירופה. וזה נכון גם במאה העשירית וה-11. זה הניו יורק של העולם. הרמב"ם, שכמוכן לא היה היחיד שנטוע בתרבות זו, מעיך אותה אינטלקטואלית וחושב שהיא תרבות גדולה; הוא מנסה להפנים אותה. הוא מתקשר עם אנשים הרומים לו, ויודע לנצל את רוח התקופה. מרבים לדבר על תור הזהב של יהודים בספרד המוסלמית, אבל כל התקופה, בעולם האסלאם כולו, היא באופן כללי תור זהב."

אף על פי שאת משתמשת במילים "תור זהב", אלה לא בהכרח היו חיים פשוטים.

"נכון. הרמב"ם, כמו כל יהודי ספרד באותה תקופה, עובר תהליך של אינוס. הם חיים לכאורה כמוסלמים, אך ממשיכים לקיים חיים יהודיים מתחת לפני השטח. ולמרות זאת, מבחינתו דת האסלאם קרובה ליהדות, הרבה יותר מאשר הנצרות. הוא רואה בה דת מונותאיסטית לכל דבר, ומבחינת ייחוד האל, תפיסת האלוהים או חברה דתית - אין לו שום בעיה עם האסלאם.

"החיים האלה יצרו גם שפה ייחודית. הרמב"ם הוא תוצר של כמה מאות שנים שבהן השפה של המרחב היא ערבית, הרבה יותר מאנגלית כיום. יהודים כותבים מכתבים בערבית יהודית, ומדברים ערבית בכית. השפה המי שותפת הזאת יוצרת מרחב תרבותי שמאפשר פתיחות". בלומר מרחב פורה יותר. והרמב"ם לא מנסה לבינות גדרות.

"וגם לא מנסה לגונן על האנשים מפני התרבות הערבית הזאת, אלא להפך - הוא דוחף אנשים להתקדם עד כמה שההשכלה והשכל שלהם מאפשרים. לנצל את התרבות הזאת. במורה נבוכים יש 20 פרקים על טעמי מצוות, המבוססים על כך שהוא קרא ספרות של מה שהוא ראה בספרות פגאנית. הוא נתקל שם בתיאור של מיני מנהגים שהוא חושב שהם אימים ונוראים, מאגיה לרוגמה. הוא טוען שזה בריק מה שהתורה מנסה לתקן, ואומר 'קראתי והבנתי'. ואתה ממש מרגיש את השמחה שלו. זה מאוד מרגש לראות את הרמב"ם המפואר שמח על כך שהוא הבין משהו."

במובן מסוים הוא מתרגש כמו ילד קטן. "יש פה התרגשות של ילד קטן אבל אדם גדול. זו

למסקנות, ולכתוב אותן". ובטיפוס?

"ממכתבים שונים שלו בגניזה הוא עולה כאדם לבני וחם, בעוד מאחרים הוא מצטייר כאדם סגור ורציני. כרגע שהוא הבין את מטרתו בחיים, כלומר הגעה ל'שלמות האנושית', הוא מרוכז בה."

יש מי שתיאר את כתב ידו בכזה המוביע כעם. יש ערויות על הטמפרמנט החם שלו?

"הכתב שלו מאוד ייחודי, קל לזהותו. יש מהירות ונחישות, לא הייתי מגדירה זאת כעצבנות. מחילופי מכתבים שלו עם רבי יוסף בן יהודה אבן שמעון, שעבורו כתב הרמב"ם את מורה נבוכים, ניכר כי הרמב"ם מנסה להרגיעו, ואף ממליץ לו להיות מאופק. עבור הרמב"ם, על הפילוסוף לרסן את אופיו כדי שזה לא יפריע, אלא יועיל לאינטלקט. הוא לא נראה לי אדם רתחון."

סיפרת שהרמב"ם היה אליטיסט. מעניין.

"הוא אמנם איש קהילה ששולט על קהילה, אבל הוא בפירוש אדם שחושב במושגים אליטיסטיים. מבחינתו, אם היית אומר לו 'אתה אליטיסט' הוא היה מאשר זאת. כך הוא חשב שיש לעבוד. הוא חשב שיש לעבוד לכיוון השפיק, כל אדם באופן אישי, וגם לכון לכך בחברה באופן כללי."

מה פירוש לבוון לאליטיזם?

"במורה נבוכים הוא מנסה להסביר מדוע הוא כותב את הספר, ואומר שיש דברים שאמרו לנו שאין להעלות על הכתב. ואז הוא אומר, אם אסכם בסגנון חופשי: 'כאשר אני רואה אפשרות להסביר לאדם אחד ולהרגיז אלה - אני אסביר לאדם האחר המעולה הזה, ולא אכפת לי שיכעסו עלי אלה'. בפירוש, זו תמונה של אליטיזם. אני מכוון למי שיכול להבין, ושיכעסו עלי האחרים."

נשאיורפה חדשה

הספר האחרון שלך שתורגם לאחרונה לעברית, "הרמב"ם בעולמו - דיוקנו של הוגה יסודי" (הוצאת מאגנט), עוסק בפרספקטיבה רחבה יותר - בביוגרפיה התרבותית שלו; והדברים רלוונטיים גם למצב שלנו כיום - במדינה, במזרח התיכון. אבל עוד לפני שנדבר על אלו, נתחיל מהפרדוקס. אחד

שרה סטרומזה
חוקרת הגות יהודית ומוסלמית
 פרופסור אמריטה בקתדרה ללימודי ערבית ע"ש אליס וג'ק אורמות, האוניברסיטה העברית.
 לשעבר רקטור האוניברסיטה מחברת הספר "הרמב"ם בעולמו - דיוקנו של הוגה יסודי" (הוצאת מאגנט)

פרופ' שרה סטרומזה, כתבת כמה ספרים על הרמב"ם. היכן פגשת אותו לראשונה, ומה כל כך מיוחד בו עבורך שהחלטת לעסוק בו?

"בהגות הרמב"ם נתקלתי לראשונה בתיכון. קראנו בכ"י תה את שמונה פרקים, הקדמת הרמב"ם למסכת אבות. הרברים שקראתי הותירו עלי רושם. בהמשך דרכי, באוניברסיטה העברית, לימדתי את 'מורה נבוכים'. לאורך השנים הצטברו תוכנות רבות שבסופו של דבר הפכו לספר."

הרב יוסף קאפח ז"ל אמר שהרמב"ם הוא כמו ראי האדם המביט בו רואה את הבבואה של עצמו. האם בעיניך זהו ייחודו של הרמב"ם?

"באנגלית יש משפט, שכתרגום חופשי משמעו 'יש את הרמב"ם שלי, ויש את הרמב"ם שלך'. זה נכון גם לגבי הוגים נוספים, למשל בן זמנו המוסלמי אבן רושד. כך שלא בגלל זה הוא נשאר כה חשוב, אלא משום צירוף של דברים. ראשית, דבריו מאוד מרשימים, מעמיקים. הוא כותב כפילוסוף, כרופא, כאיש הלכה, כמנהיג קהילה. מעבר לכך, הוא התפרסם ונשאר חוקי בזיכרון בזכות 'משנה תורה' שכתב. זה היה מבצע שהרמב"ם תכנן כדי שהחיבור ההלכתי המונומנטלי הזה יישאר לדורות."

מבצע?

"כן. הוא מרגיש - 'אני החלטתי'. הוא מסביר בהקדמה למשנה תורה ולספר המצוות שיש פה מהלך מחושב, לבצע רפורמה בספרות ההלכתית. והוא עושה זאת באופן מודרג: הוא מתחיל עם פירוש המשנה בערבית-יהודית, כלומר ערבית באותיות עבריות, ואחריו ספר המצוות שעושה צמצום של הדברים לפרוטוקול מחייב. אחריו הוא מגיע ל'משנה תורה' שמיוע, לדבריו, להחליף את הספרות ההלכתית לשימוש יומיומי. והוא הצליח."

מה אנחנו יודעים על אופיו?
"הוא בא ממשפחה יהודית טובה ומכובדת, וקיבל את החינוך הכי טוב שיש, לרבות מה שנקרא היום לימודי ליבה; כילד הוא גם לומד פילוסופיה. ואחרי שנחננים לו כלים אלה, יש כישרון יוצא דופן והעזה אינטלקטואלית. הוא קורא ולומד הכל, ולא מפקח ללמוד דברים שאחריים אמרו שאין ללמוד או לקרוא. הוא לא מפקח להגיע





הגוף ככלי. תחיית המתים, לוקה סיניורלי, 1499



נחוש ולא רתחן. פסל המתאר את הרמב"ם בקורדובה



חיסון קורונה

פלורליזם בימי הרמב"ם: "במאה ה-12 עולם האסלאם הוא מרכז התרבות העולמי, ניו יורק של פעם. השפה של המרחב היא ערבית, וזה יוצר פתיחות. הרמב"ם לא מנסה לגונן על אנשים מפני התרבות הערבית, אלא דוחף אנשים להתקדם ולנצלה"



קבר הרמב"ם בטבריה

הרמב"ם היה אליטיסט: "הוא היה מאשר זאת. כך הוא חשב שיש לעבוד, לכיוון השמיע. הוא אמר, בתרגום לסגנון חופשי: 'כאשר אני רואה אפשרות להסביר לאדם אחד ולהרגיז אלף - אסביר לאדם האחד.' זו תמונה של אליטיזם. אני מכוון למי שיכול להבין, ושיכעסו עלי האחרים"

"הרמב"ם מנסה לסדר כמה מושגים שכביכול שייכים יחד - גן עדן, העולם הבא, הישארות הנפש, ימות המשיח. הוא כותב כי בסופו של דבר - לו כיהודי אין אפשרות לוותר על מושגים כמו גן עדן, ימות המשיח ותחיית המתים. הם חלק מהמסורת שלנו, אבל הוא כן אומר שלא ניתן לתכנן את גן העדן או את המקום שלנו בו". עוד באותו נושא, בספר הקודם שלך שחזרת את המאבק האינטלקטואלי והפוליטי שמתבטא בפולמוס על תחיית המתים. מה אפשר לומר על מאמר תחיית המתים שכתב? בספר הנוכחי את מציינת שזו יצירתו האישית ביותר, "שיורדת עד לב אמונותיו העמוקות ביותר". במידה מסוימת הוא חידה. מדוע בעצם? "בזמנו של הרמב"ם התפיסה של תחיית המתים היא דבר שכולם מקבלים אותו. אבל בעיני הגוף הוא רק כלי - ואם השתחררת ממנו, למה צריך לחזור אליו? כשהוא קובע את 13 העיקרים, הוא קובע את תחיית המתים כעיקר אמונה, שחייבים לומר אותו ולהאמין בו. אבל הוא לא אומר בשום מקום שזו אמת. יש דברים שעליהם הוא יגיד שזו אמת, אבל לא על זה. אז קיימת חידתיות מסוימת בדבריו, וכל אדם יכול לפרש את הדברים אחרת".

במושג הישארות הנפש הדברים אולי קצת ברורים יותר.

"זה מושג פילוסופי שיש לדעתו לנסות ולכוון אליו, כאדם וכיהודי. כלומר שהנפש תתקרב להבנה שכלית שתאפשר הישארות השכל. בתפיסת הרמב"ם, הגוף שאנו חיים בו הוא כלי. בתוכו יש נפש בעלת כל מיני חלקים, נמוכים וגבוהים. החלקים שמתרגזים או נעלבים הם הפחות חשוכים. השכל, לעומתם - שמבין, לומד ומתקרב לבוא - זה החלק העיקרי. לפי תפיסתו, החברה צריכה לטפח את האנשים שאצלם יש סיכוי שהחלק הזה יגיע לשלמות. לזה הוא הקורא 'השלמות האנושית'".

הרמב"ם שאף להגיע אליה. הוא הצליח?

"אני חושבת שהיו רגעים שבהם הוא הרגיש של-רגע הוא הגיע. כשהוא מתאר בתחילת מורה נבוכים אדם שעומד בחושך ומדי פעם נתקל בברק שמאיר את האפלה, יש הרגשה שהוא יודע על מה הוא מדבר, חווייה שהוא מכיר של הבנה. מבחינתו אני סבורה שזו השלמות האנושית - הרגעים האלה, זו הגאולה עבורו."

"המשפחה שלו נעקרת מספרה, והוא ממשיך לאורך חייו לחתום בשמו 'הספרדי'. הוא יוצא לגלות בתור נע, ותענוג זה לא. אבל מה שאפשר לראות אצלו זה את היכר לת להפריד בין דברים. לא להיכנס לתגובות היסטוריות". מצד שני הוא כן מבקר את האסלאם בצורה חריפה. "הוא גם סובל מהאסלאם, אך זה לא מפריע לו להפריד ולהגיד שיש דברים שגם אפשר ללמוד כאן. יש תיעוד מפגשים שלו עם חכמים מוסלמים, רופאים ואחרים, לשיח של בני תרבות. היכולת הזאת, להפריד ולא להכליל, אולי חסרה לנו במידה מסוימת היום כמה שקשור ליחסיים בין ערבים ויהודים. יכולת לבדוד את מה שחשוב, ולהתעלות מעל המציאות הקשה. הוא ניסה לחיות בתוך הקיטוב, לא להחריף דברים. בסופו של דבר הרמב"ם לא ראה מטרה בלנצח מריבות. עבורו, מטרת חייו של אדם היא הגעה להבנה גבוהה ככל האפשר".

לצד ההגות שלו, ואם נוסף לשוחח על ימינו אנו, כיצד משתלבת תורתו הרפואית ברפואה בישראל?

"תורתו הרפואית באה לידי ביטוי בעיקר בעצם הבנתו כי רפואה היא דבר מתקדם. ועל כן, אדם שבזמנו השתמש ברפואה שעבר זמנה - עושה טעות. אותו הדבר נכון גם היום. אני סבורה שהוא היה אומר להשתמש ברפואה המודרנית, במדע המתקדם, ולא ברפואה שלו."

יש מקום בפירוש המשנה שהוא מנסה לדבר עם אנשים שמתרחקים מרפואה מסיבות שונות. למשל, שאומרים לא ללכת לרופאים, אלא לרב. והוא מגיב תגובה חריפה מאוד, לא טיפוסית עבורו. הוא קרא לאותם אנשים משובצים ומשתמש ברבים של המילה 'מג'אנין' - 'מג'אנין'. אני מניחה שהוא היה אומר שאם הרפואה נותנת חיסונים - לוקחים חיסונים, עיין ערך קורונה. הולכים עם הרפואה של זמנך, מתייעצים עם כמה רופאים, ולא מפנים עורף לרפואה; וזאת לצד הידיעה שרופא הוא אדם ויכול לטעות".

הגדולה שלו. השמחה שלו על כך שהוא הבין עיקרון חינוכי שיש להשתמש בו, והוא באמת מנסה להפיצו".

וגם מצליח במשימה להפיץ את רעיונותיו, כי בני גוד למרבית ההוגים היהודים - המוסלמים והנוצרים קראו את הרמב"ם וציטטו אותו. זה נדיר?

"מבחינת כמות - כן. מהותית, זה ייחודי במובן הזה שבתרבות המוסלמית והנוצרית לא מצטטים, אין הערות שוליים, ובפרט - מוסלמים לא מרבים לציטט יהודים; אבל זה לא אומר שלא קראו אותם. לפעמים אנחנו מוצאים איזשהו סימן לשימוש יהודי בטקסט נוצרי או מוסלמי, אבל זה לא מצוטט. צריך צירוף מקרים נדיר בשביל שנדע את זה. במקרה של הרמב"ם, יש לנו פשוט תיעוד שלמדו אותו, שתרגמו אותו, שהתווכחו איתו".

"בני תגובות היסטוריות"

למה התחברו הנוצרים והמוסלמים באופן מיוחד בהגות הרמב"ם?

"הדבר האחד זה העיסוק הפילוסופי, המשך של מסורת פילוסופית אריסטוטלית, שמתגלגלת לאירופה גם בתרגום לטיני וגם בתרגום עברי. במזרח, צאצאיו הרבים חנינים של הרמב"ם ממשיכים לציטט וללמד, והדברים עוברים גם לשכניהם הנוצרים והמוסלמים. מעבר לכה, הרמב"ם כותב חיבור פילוסופי שכולל פירוש לתנ"ך, לתורה, לכתבי הקודש. בתוך עולם דתי - נוצרי, יהודי, מוסלמי - זה יוצר עניין. הנוצרים ראו את הפירוש שלו כמשמעותי - כלומר האופן שבו הוא מסתדר בין פילוסופיה לבין הטקסט של התורה. הם מתעניינים בכך ורואים בזה חשיבות".

את מתארת כר תרבותי עשיר. כיום, בימים של קיטוב בעם, האם יש ברמב"ם ובהגותו כדי לאחד אותנו, להביט במציאות בצורה אחרת?

"הקיטוב בעם לא הומצא עכשיו, והרמב"ם חי אותו בגדול. בזמנו, היה לו עימות רציני עם ראש הקהילה מבגדה, הגאון מבגדה. דור אחריו, הקיטוב הזה הוביל לחרמות הרדיות. לא המצאנו כלום גם בעניין של מזרח תיכון סוער ועולם שלא פשוט לחיות בו, בטח עבור יהודים. משפחתו של הרמב"ם בקהילה היהודית עוברת משבר אדיר."

בוק המאיר באפילה

בספר שלך את עוסקת בתפיסת הרמב"ם את עניין החיים אחר המוות. למעשה, הוא מבצע דהימיתולרי גיזציה למושג 'גן עדן', וטוען שמדובר במקום ארצי, אף שהגיאוגרפים לא זיהו אותו.